

# KLIMENT OHRIDSKI UTEMELJIVAČ MAKE- DONSKE DUHOVNE I KULTURNE TRADICIJE

**Ilija Velev**

On the occasion of the jubilee of St Clement of Ohrid, professor Velev stated that this saint, with his spiritual and literary school, historically deepened the awareness of withdrawal from the domain of the Byzantine Christian world, which caused the final curtains fall on the classical-Macedonian (or antique) cultural and historical memory of the domicile population. The tradition of Saint Clement in Macedonia began to manifest its own Slavic consciousness and identification of the created Macedonian Slavic collectivity.

Ove 2016. godine naša generacija je udostojena da obilježi jubilej 1100 godina od blaženog upokojenja Sv. Klimenta Ohridskog, duhovnog patrona Makedonske pravoslavne crkve – Ohridske arhiepiskopije, ali iznad svega svetiteljskog zaštitnika makedonskog naroda i pokretača makedonskog kulturnoistorijskog identiteta u savremenom slovenskom kolektivitetu. Generacije Makedonaca i drugih slovenskih naroda će nakon narednih 100 godina, ponovo imati istu privilegiju, i osjetiti slavu svetosti Sv. Klimenta Ohridskog.

Sv. Kliment Ohridski je najistaknutiji učenik i sljedbenik svetih Ćirila i Metodija, zajedno sa Sv. Naumom Ohridskim nastavljač afirmacije sveslovenske bogoslužbe, pismenosti i prosvetiteljstva, a u kulturnoistorijskom šecanju je ostao i kao osnivač Ohridske duhovne i književne škole u Makedoniji. Ako je ćirilometodijevsko ravnoapostolsko i sveslovensko djelo afirmisalo treću hrišćansku civilizaciju i kulturu u Evropi – slovensku (odmah iza vizantijskogričke i rimolatinske), tada je nastavljanje ovih izvornih ideja u Makedoniji, od strane Sv. Klimenta Ohridskog, označilo istorijski prodor slovenske civilizacijske svijesti u savremenu makedonsku duhovnu i kulturnu tradiciju. Prema tome, bez uloge Sv. Klimenta i formirane Ohridske duhovne i književne škole, civilizacijski tok koji je slijedio bio bi prinudno prolongiran, sačekao bi nove istorijske okolnosti za afirmaciju slovenske civilizacije i kulture, u nekim budućim vremenima, u globalizovanom svijetu preliivanja kultura među narodima.

U makedonskoj kulturnoj javnosti malo se zna o preciznim datumima vezanim za praznovanje svetiteljskog kulta i slovenske prosvetiteljske uloge Sv. Klimenta Ohridskog. Proslave akademskih, naučnih ili kulturnih institucija koje nose njegov svetiteljski i prosvetiteljski titular, obično imaju u vidu 25. novembar po starom kalendaru, odnosno 8. decembar po važećem kalendaru. Tada je Makedonska pravoslavna crkva – Ohridska arhiepiskopija nosilac proslave u Republici Makedoniji, a od 2008. godine to je i državni praznik. Zapravo tog datuma se kalendarski slavi imendan Sv. Klimenta Ohridskog, koji se praznući povezuje i sa šecanjem na Sv. Klimenta I, rimskog papu (†97-101). Ovaj ranohrišćanski svetitelj bio je postavljen za Rimskog episkopa od apostola Petra, i postao treći ili četvrti papa po redu. Smatra se da je u Rimu 868. godine, upravo radi šecanja i svetiteljske slave na Sv. Klimenta I Rimskog,

ćirilometodijevski učenik i dobio sveštenečko ime prilikom rukopoloženja od strane pape Adrijana II. Unošenje ovog datuma u crkveni kalendar za bogoslužbenu proslavu Sv. Klimenta Ohridskog djelo je ohridskog arhiepiskopa Teofilakta krajem XI vijeka, postavljenog od Vizantije, koji je osnažio njegov kult sastavljanjem opširnog žitija i službe sa himnografskim pojanjem.

U prividnoj sjenci navedenog Svetoklimentovog prazničnog datuma ostaje saznanje da se, ipak, u crkvenom kalendaru i hrišćanskoj bogoslužbenoj praksi blaženo upokojenje Sv. Klimenta Ohridskog slavi 27. jula po starom kalendaru, odnosno 9. avgusta po našem savremenom računanju vremena. Vjerovatno nije slučajno što datum njegovog upokojenja neposredno koincidira sa praznovanjem Sv. Pantelejmona, svetiteljskog patrona Svetoklimentovog manastira, izgrađenog na Plaošniku iznad Ohridskog jezera. Upečatljivo je da crkva istog dana, 27. jula, odaje počast, šećanje i slavu na upokojenje Sv. Klimenta Ohridskog i slavi dan posvećen svetiteljskoj grupi Sedmočislenici, među koje su svrstani sveti Učitelji – Konstantin-Ćirilo i Metodije, zajedno sa njihovim svetim Učenicima: Gorazdom, Klimentom, Angelarijem i Savom (odnosno Lavrentijem). Ovakvo svetiteljsko grupisanje, uspostavljanje i širenje kulta, izvorno nastalog u Ohridskom duhovnom centru, potvrda je velike svetiteljske slave i uspomeme na najistaknutijeg Ćirilometodijevskog učenika i sljedbenika Sv. Klimenta Ohridskog. Naša novija istraživanja su pokazala da su čak i svetiteljski kultovi Sv. Ćirila i Metodija došli do izraza slave i poštovanja, do bogougodnog čina svetitelja, prilikom formiranja Ohridske duhovne i književne škole i sa potporom svetiteljskog kulta prema Sv. Klimentu. Datum 27. jul (9. avgust) u crkvenom kalendaru je za bogoslužbeno praznovanje, slavu i šećanje na Sv. Klimenta Ohridskog uspostavljen odmah nakon njegove sahrane,

a za obilježavanje svakog godišnjeg pomena neki od učenika je sastavljao službu na staroslovenskom jeziku, namijenjenu za bogoslužje na taj dan. Ovaj datum za proslavljanje ohridskog svetitelja još jednom je afirmisao ohridski arhiepiskop Dimitrije Homatijan oko 1230. godine, kada je u njegovu čast sastavio novu vizantijsku službu, moleban kanon, proslavljajući Klimentove svete mošti nakon što su izvađene iz groba.

Kao što je slučaj sa Sv. Ćirilom i Metodijem, tako i o Sv. Klimentu nijesu sačuvani direktni istorijski pisani izvori iz vremena njegovog života i rada. Izvori o njemu su indirektni i imaju kultno-legendarni karakter. Ovakvi pisani izvori, žitija i himnografski sasatavi, pisani su na staroslovenskom i vizantijskogrčkom jeziku. Pretpostavlja ne da je najstarije slovensko žitije Sv. Klimenta Ohridskog napisao njegov učenik odmah nakon smrti 916. godine, kada je nastala i slovenska služba koja je danas sačuvana samo preko jednog prepisa u prazničnom mineju iz 1435. godine (Sofija, Narodna biblioteka br. 122). Nažalost, nije sačuvana bilo kakva forma najstarijeg teksta slovenskog žitija u obliku prepisa ili kompilacije, ali uvijek ostaje aktuelno tvrđenje da je izgubljena sadržina poslužila kao direktan izvor za pisanje kasnijih žitija i himnografskih sastava o Sv. Klimentu Ohridskom, njegovom duhovnom sabratu Sv. Naumu Ohridskom i svetiteljskoj grupi poznatoj kao Sv. Sedmočislenici. Među istraživačima postoje tvrdnje da je i prvo slovensko žitije Sv. Nauma Ohridskog iz X vijeka, takođe, napisao njihov anonimni učenik, na zahtjev devolskog episkopa Marka, i da je u suštini predstavljalo zajedničko žitije Sv. Klimenta i Nauma Ohridskog, baveći se pretežno prvim. Čak se ne isključuje mogućnost da je ovaj nedovoljno jasno strukturiran životopis bio integralni dio sadržaja izgubljenog slovenskog žitija Sv. Klimenta koje je kasnije adaptirano kao posebno žitije Sv. Nauma.

Naučna istraživanja istorijske rekonstrukcije života i djelovanja Sv. Klimenta Ohridskog, uglavnom se rade prema dva do sada identifikovana i sačuvana žitija, pisanih kasnije od vizantijskih poglavara Ohridske arhiepiskopije: *Opširno žitije* Teofilakta Ohridskog, napisano na vizantijskogrškom jeziku, krajem XI vijeka (oko 1190. godine), kao i *Kratko žitije* Dimitrija Homatijana, napisano na istom jeziku, na samom početku XIII vijeka (oko 1230. godine). Pisanje ovih kultno-legendarnih književnih sastava od strane ohridskih arhiepiskopa, Vizantinaca po rodu, ne garantuje cjelovitu istorijsku vjerodostojnost sadržaja. Oni su, jednostavno, bili prilagođavani crkveno-političkim interesima Vizantije u dijacezi Ohridske arhiepiskopije u periodu kada je trebalo povratiti vladalački protektorat u Makedoniji, nakon propasti Samuilovog slovenskog carstva. U stvari, trebalo je iskoristiti veoma razvijen kult Sv. Klimenta, kako bi regrutovali vjernike radi duhovne prevlasti. Zatim su još dvojica ohridskih arhiepiskopa, Konstantin Kavasila sredinom XIII vijeka i Grigorij I početkom XIV vijeka, bili inspirisani da jačaju svetiteljski kult Sv. Klimenta Ohridskog, sastavljajući nova vizantijskogrška himnografska djela u njegovu čast i slavu. Upečatljivo je da u ovim sačuvanim prepisima kultno-legendarnih izvora pisanih na vizantijskogrškom jeziku, dolazi do istorijskog potiskivanja naziva „slovenske zemlje“ i „Sloveni“ sa „bugarske zemlje“, odnosno „Bugari“. Naime, odmah nakon pada Samuilovog slovenskog carstva, 1018. godine prilikom uspostavljanja vizantijske vlasti, imperator Vasilije II (976-1025) pobrinuo se da osujeiti vezanost slovenskog življa za već uništeno i osvojeno Samuilovo slovensko carstvo u Makedoniji, pa je inicirao radikalne promjene prilikom imenovanja teritorija i stanovništva koje je živjelo tamo i u okolnim zemljama. Zato je i veća makedonska teritorija bila politički organizovana kao posebna

tema (u rangu katepanata, ili dukata) preimenujući je nazivom Bugarska. U tom kontekstu osnovni dio geografske teritorije Bugarske bio je organizovan u temu nazvanu Paristrion ili Pardunavon. Na ovaj način je aktiviran proces prikrivanja etnonima Sloveni i slovenske zemlje, i njihove zamijene sa Bugari i bugarske zemlje. Ovakvim vizantijsko administrativnim preimenovanjem makedonske teritorije u temu Bugarska, Teofilaktu nije preostalo ništa drugo nego da u sadržini Svetoklimentovog opširnog žitija primijeni oficijelnu administrativnu terminologiju: o makedonskoj zemlji kao „bugarskoj“, a o makedonskim slovenima kao Bugarima. Nadalje i sve druge odrednice dosljedno slijede pomenuto imenovanje: kao „bugarski jezik“ za staroslovenski, „arhiepiskopija Bugara“ za samostalnu Ohridsko slovensku dijecezu, „Bugarin“ za Sv. Klimenta umjesto Sloven, itd. U predstojećim srednjevjekovnim duhovnim i kulturnim procesima upravo je ovo žitije Sv. Klimenta Ohridskog doživjelo najmasovniju prepisivačku distribuciju, i na izvjestan način transformisalo izvornu kultnu memoriju o utemeljitelju Ohridske duhovne i književne škole, pa je čak i u drugim, kasnijim vizantijskogrčkim izvorima protežirano „probugarsko“ imenovanje svetitelja, makedonske zemlje, stanovništva i sl.

Pretpostavlja se da se Sv. Kliment Ohridski rodio u periodu između 830. i 840. godine, a zajedno sa svojim duhovnim sabratom, Sv. Naumom, slijedio Sv. Ćirila i Metodija skoro u svim njihovim misijama. Čak se smatra da su bili zajedno sa njima još u bregalničko-strumičkoj oblasti između 845. i 855. godine (kada je Metodije uptavljao slovenskim knjaževstvom) i da je porijeklom upravo iz tog dijela Makedonije. Postoje i druga mišljenja, da je Sv. Kliment porijeklom iz Soluna, ili pak da se kasnije pridružio Sv. Braći u Moravskoj. U prilog mišljenju da se Sv. Kliment rodio u Solunu ide činjenica da je Sv. Ćirilo, prije odlaska u Moravsku misiju, tamo imao idealne uslove da sprovede

pripreme za početke slovenske pismenosti, jer je u ovom dijelu Makedonije mogao izvorno da koristi makedonsko-slovenska govorna iskustva, i da na osnovu tog glasovnog sistema ustroji kompetentnu, fonetski stukturiranu slovensku azbuku i da standardizuje opšti slovenski književni i bogoslužbeni jezik. Ne treba isključiti mogućnost da je za ovako složen i odgovoran zadatak Sv. Ćirilo uzeo učene saradnike slovenskog roda, koji su dobro poznavali slovenski, maternji jezik, i u velikoj mjeri im pomogli u preciziranju diferencijacije posebnih slovenskih glasova. Svakako da su njihovi saradnici bili iz okoline Soluna, od roda makedonskih Slovena. Oni su postali budući Ćirilometodijevski učenici i sljedbenici u širenju slovenske civilizacijske svijesti. Tome u prilog ide i pretpostavka da su Sv. Kliment i Naum Ohridski bili dio tih saradnika, i kao takvi postali dosljedni nastavljači ćirilometodijevske tradicije. Pred ovom argumentacijom ostaje sasvim mala vjerovatnoća da se Sv. Kliment pridružio sveslovenskim prosvjetiteljima nakon što su oni, kao vizantijski misionari, otišli u Moravsku 863. godine. Sljedstveno tome, ne može se tvrditi niti da on potiče iz reda zapadnoslovenskih ćirilometodijevskih učenika (za kojeg se smatra Sv. Gorazd).

U Moravskoj je Sv. Kliment bio aktivan učesnik još u prvoj fazi ćirilometodijevske misionarske aktivnosti, između 863. i 867. godine. Pridružujući se svojim Učiteljima između 867. i 869. godine, bio je direktan svjedok događaja kod pape u Rimu. Tamo je primio prvi sveštenečki čin, a učestvovao je i u slovenskom bogoslužjenju u rimolatskim bazilikama. Kao jedan od bližih učenika i sljedbenika slovenskih prosvjetitelja on je bio neposredan svjedok smrti Sv. Ćirila 869. godine. Nakon postavljanja Sv. Metodija za sveslovenskog arhiepiskopa od strane pape u Rimu, pretpostavlja se da je Sv. Kliment bio postavljen za episkopa Ilirika sa Makedonijom kao njegovom

centralnom oblašću. Sljedstveno tome, neki istraživači smatraju da se nakon progonstva iz Moravske, Sv. Kliment sa dijelom svojih učenika, vratio kao slovenski episkop u svoju episkopiju sa glavnim centrima u Devolu, Ohridu i Glavenici.

U *Žitiju* Teofilakta stoji da je Sv. Kliment bio postavljen za slovenskog episkopa od strane bugarskog vladara, a taj podatak kao vjerodostojan preuzima većina naučnih istraživača. Ali prema crkvenim kanonima, svjetovni vladar nije mogao da postavlja ili da rukopolaže lica u crkvene činove, episkopa, mitropolita, arhiepiskopa i sl. Zvaničnu hirotoniju moglo je da obavi isključivo duhovno lice sa višojim ili jednakim crkvenim činom. U svakom slučaju ovakvo legendarno ili prilagođeno crkveno-političko svjedočanstvo indirektno upućuje na saznanje da za crkvena pitanja Sv. Kliment nije kontaktirao zvaničnu crkvenu hijerarhiju bugarske države Borisa i Simeona, već je svoju duhovnu dijacezu vodio samostalno i autonomno na makedonskom prostoru na ševeru i ševerozapadu od Ohrida, između Debra, Kičeva, Velesa i Strumice. Upravo mu je autonomni status njegove crkvene dijaceze omogućio da konkretno razvija njenu organizaciju, i da istovremeno rukopolaže đakone i sveštenstvo. Ovim aktivnostima Sv. Kliment se zalagao za uzdizanje Bregalničke slovenske episkopije, podsećajući se, vjerovatno, prethodnih iskustava iz Bregalničke misije svojih učitelja Sv. Ćirila i Metodija. Duhovnu slavu obnovljene slovenske eparhije u Bregalnici, potkrijepio je kultom Petnaest tiveriopoljskih (strumičkih) sveštenomučenika, gradeći saborni hram u njihovo ime i prinoseći dio njihovih moštiju. Tim povodom napisao je kanon (crkvenu bogoslužbenu pjesmu) o ovim ranohrišćanskim sveštenomučenicima, čiji je kult bio veoma poštovan među mjesnim stanovništvom u strumičko-bregalničkom kraju. Ovo njegovo originalno djelo smo otkrili preko prepisa u prazničnom



mineju iz XIV vijeka, koji se čuvao u staroj zbirci Beogradske narodne biblioteke pod inventarnim brojem 913. Posljednja istraživanja su pokazala da je za slovenskog episkopa u Bregalnici postavio Konstantina Prezvitara, sa kojim se nekada zajedno školovao, kada se ovaj 893/894. godine već povukao iz Preslava.

Sv. Kliment Ohridski umro je u Ohridu 27. jula (9. avgusta) 916. godine, a sahranjen je u manastirskoj crkvi „Sv. Pantelejmon“ na Plaošniku, koju je sam i podigao. On je bogougodno poštovanje svetitelja stekao ranije nego Sv. Naum, i to odmah nakon njegove smrti, iako su kroz istoriju njihov kult i slava bili naporedo afirmisani i razvijani. Nije identifikovan konkretan čin kanonizacije u svetitelja za Sv. Klimenta, jer u to vrijeme poštovanje svetitelja još uvijek nije proizlazilo iz crkvene hijerarhije sa posebnim protokolima za proglašavanje, zapoviješću ili nalogom. Ipak, odmah nakon smrti 916. godine najbliži učenici su ostavili liturgijsko svjedočanstvo o njegovoj formalnoj kanonizaciji u svetitelja. Samo tri godine nakon njegove smrti u gramati Zografskog manastira navedeno je da su utemeljivači ovog svetogorskog manastira, ohridska braća Mojsej, Aron i Joan najprije htjeli da manastirski hram posvete „Svetom Klimentu Lihnidskom“. Slično svjedočanstvo nalazimo i u mjesecoslovu Asemanovog jevanđelja pisanog u Ohridskoj književnoj školi, koje se datira u drugu polovinu X vijeka. Tamo se, pored Sv. Ćirila i Metodija, pod datumom 27. juli, navodi i svetiteljski pomen za Sv. Klimenta Ohridskog. Nakon propasti Samuilovog slovenskog carstva, od dvadesetih godina XI vijeka, sa političkim programom povratka vizantijskog duhovnog i kulturnog protektorata, kult Sv. Klimenta je rastao i sticao nove duhovne izraze. Tako je prilikom obnove ili izgradnje ohridskog katedralnog hrama, Sv. Sofije, vizantijskog arhiepiskopa Lava, u freskopisu iz 1045. godine bio obilježen i

kult Sv. Klimenta, oslikavanjem njegovog portreta odmah pored likova Sv. Ćirila i Metodija.

Utemeljenje istorijske uloge Ohridske duhovne i književne škole dogodilo se već u prvih sedam godina od povratka Sv. Klimenta iz Moravske u Makedoniju (886-893). Njegova slovenska prosvjetiteljska aktivnost u Kutmičevici, rezultirala je pripremanjem za svještenučku, učiteljsku ili za književnu djelatnost oko 3500 učenika. Nakon odluka Preslavskog sabora 893. godine, koje se nijesu u potpunosti podudarale sa prosvjetiteljskim idejama Moravske misije Sv. Ćirila i Metodija, Svetoklimentov duhovni sabrat Sv. Naum i Konstantin Prezviter su se povukli iz Pliske i Preslava u Makedoniju. Pritom, trojica Ćirilometodijevskih učenika su samostalno počeli graditi prestižni status Ohridske duhovne i književne škole u odnosu na novoformirani Preslavski književni centar, prerastajući u svojevrsan slovenski univerzitet. Upravo i u posebnim razvojnim karakteristikama Svetoklimentovske ohridske književne škole u odnosu na Preslavski književni centar, leži istorijska potvrda o posebnosti i odvojenosti srednjevjekovne makedonske duhovne i književne tradicije u odnosu na bugarsku. Zato, kakva god bila romantičarsko-patriotska i nacionalna distanca, savremeni istraživači nemaju pravo da falsifikuju ovu nespornu činjenicu, i da Svetoklimentovo djelo zajedno sa makedonskom duhovnom tradicijom, usmjeravaju ka tuđim istorijskorazvojnim ciljevima. U ovako iskazanom kontekstu važnija je činjenica da su kult i grandiozno duhovno, prosvjetiteljsko i kulturno djelo Sv. Klimenta Ohridskog i njegove zasluge za utemeljenje Ćirilometodijevske tradicije opštecivilizacijske vrijednosti, pa je iz sadašnje perspektive bespredmetno otimati ih i prisvajati kao izvor za ispunjavanje samo jedne aktuelne nacionalne kulturnoistorijske tradicije. No, njegov kult se uspostavljao i širio na makedonskom prostoru, a i najveći dio njegove sveukupne

aktivnosti je realizovan u Makedoniji. Otuda proizilazi istorijsko pravo, da u kontinuitetu makedonskog kulturnoistorijskog razvoja i identiteta, Sv. Kliment Ohridski i njegova Ohridska duhovna i književna škola imaju veoma istaknuto mjesto. Posebno je značajno što savremeni duhovni hrišćanski život u Makedoniji, oličen kroz Makedonsku pravoslavnu crkvu – Ohridsku arhiepiskopiju, direktno izvire iz Svetoklimentove crkve. Pored toga, ona je oduvijek oživljavala apostolske crkvene izvore Hristovog učenika apostola Pavla, kao i ranohrišćanskih predaka iz duhovnog supstrata Justinijane Prima. To predstavlja istorijsku garanciju za opstanak Makedonske Svetoklimentove pravoslavne crkve.

U istorijskom i civilizacijskom kontekstu još je važnije što je Sv. Kliment Ohridski došao ili se vratio u Makedoniju, na prostor sa ranohrišćanskom tradicijom, i sa pogodnom duhovnom klimom za uobličavanje i intenziviranje novih razvojnih tendencija u hrišćanstvu. Zato i nije slučajno što se njegovo djelovanje predstavlja kao autentično hrišćansko, ali i kao civilizacijska renesansa onoga što je u Ohridu i u Makedoniji već imalo duboke biblijske korijene, iz kojih su izrasli novi slovenski izrazi vjere i kulture. Sa jedne strane uloga Sv. Klimenta se nadovezivala na ranohrišćansku tradiciju, kada je iz Antiohije u tadašnji Lihnidis (Ohrid) došao Sv. Erazmo, da aktuelizira izvorno biblijsko hrišćanstvo još u vrijeme III vijeka nove ere. Sa druge strane pak, formiranjem Ohridske duhovne i književne škole zaokružen je proces simbioze između drevne klasičnomakedonske protokulturne geneze i zaživjelog oblika manifestovanja slovenske civilizacijske svijesti u Makedoniji. Djelovanje Sv. Klimenta u Ohridskoj duhovnoj i književnoj školi istorijski je produbilo ošjećaj za izdvajanje iz domena vizantijskog hrišćanskog svijeta. Takođe, uslovalo je konačno spuštanje zavjese na klasičnomakedonsko (ili antičko) kulturnoistorijsko šecanje

---

domicilnog stanovništva, i obezbijedilo jačanje slovenske civilizacijske svijesti na društvenoj, duhovnoj i kulturnoj sceni. Jednom riječju, već uspostavljena Svetoklimentova tradicija u Makedoniji počela je da manifestuje sopstvenu slovensku samoprepoznatljivost i identifikovanje nastalog makedonskog slovenskog kolektiviteta. Otuda se i u našoj savremenoj civilizacijskoj svijesti nataložio osećaj da smo kao Makedonci slovenski narod, sa slovenskom duhovnom, pisanom i kulturnom tradicijom.

Sa makedonskog preveo: **Ivan Ivanović**